

Research article

Exploring the Challenges and Strategies for Transforming Afghanistan's Higher Education System into an Entrepreneurial One

Shafiq Latifi ^(a), Vida Baloch ^(b), Abdul Ahmad Amini ^{(c)*}

- a) Assistant Professor in Educational Science Faculty, Kabul Education University, Kabul, Afghanistan (shafiqaniazi8@gmail.com)
 b) Assistant Professor in Educational Science Faculty, Kabul Education University, Kabul, Afghanistan (balouchweeda68@gmail.com)
 c) Assistant Professor in Educational Science Faculty, Kabul Education University, Kabul, Afghanistan

Keywords

Grounded theory approach, entrepreneurship, entrepreneur, higher education system, Afghanistan

Citation

Latifi, S., Baloch, V., & Amini, A. A. (2025). Exploring the Challenges and Strategies for Transforming Afghanistan's Higher Education System into an Entrepreneurial One. *Journal of Greater Khorasan*, 16(59), 1-18.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

Many of the crises and instabilities in Afghanistan are linked to the employment crisis and the lack of entrepreneurship. However, while the higher education system should play decisive roles in training entrepreneurs, evidence indicates that this system faces numerous challenges and barriers to becoming entrepreneurial. Therefore, the primary objective of this study is to analyze the obstacles hindering the entrepreneurial transformation of Afghanistan's higher education system. Conducted within an interpretive paradigm, this qualitative research employs grounded theory and in-depth interviews. The target population consists of 15 Afghan elites, including faculty members, entrepreneurs, and entrepreneurship experts. The findings reveal that a combination of factors and conditions act as challenges to the system's entrepreneurial development, categorized into three groups: *causal conditions* (e.g., lack of vision, resources, and entrepreneurial organizational culture), *contextual conditions* (e.g., non-applied higher education, absence of internationalization, and insufficient supportive laws and normative mandates), and *intervening factors* (e.g., government neglect, war, and instability). However, participants emphasized that strategies such as university-market collaboration, redefining the nature and goals of higher education, and comprehensive public support are essential for fostering entrepreneurship. Additionally, the consequences of the system's non-entrepreneurial status were categorized into rising poverty and unemployment, uncontrolled migration, the spread of war and violence, addiction, and increased social deviance. The central phenomenon in the paradigmatic model was identified as "lack of dynamism and marginalization." In conclusion, the study highlights that Afghanistan's higher education system faces multifaceted barriers rooted in social, cultural, economic, political, and legal conditions. To transition toward entrepreneurship, the system requires redefinition, a shift from the margins to the center, and holistic, collective support.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.456143.1199>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_228326.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (Ahmadamini584@gmail.com)

Introduction

Afghanistan's higher education system faces significant and persistent challenges in entrepreneurship and the cultivation of entrepreneurs. Graduates from Afghan universities not only lack the capacity to create job opportunities or secure employment but are also largely disconnected from the labor market. This national crisis has led to severe consequences, including uncontrolled youth migration, recruitment of young people by extremist and terrorist groups, addiction, the spread of war and violence, increased social harms, and the loss of national capital. Furthermore, despite these damages, universities and the higher education system—which should act as catalysts for progress and development by training specialists and entrepreneurs—have failed to fulfill this role effectively. Compounding the issue is the lack of rigorous research on this problem; despite extensive efforts, no scientific studies in this area have been identified. Thus, there is a pressing need to investigate the causes and conditions behind the absence of entrepreneurship in Afghanistan's higher education system and to conduct scientific research in this field. This study seeks to address the following questions: Why does Afghanistan's higher education system lack the capacity and conditions necessary to cultivate entrepreneurs and develop entrepreneurship? What barriers hinder entrepreneurship within this system? What strategies are essential to transform the higher education system into an entrepreneurial one? Finally, what have been the consequences of the absence of entrepreneurship in Afghanistan's higher education system?

Materials and Methods

This research was conducted within an interpretive paradigm using a qualitative approach, employing grounded theory and in-depth interviews. The target population included Afghan elites, such as faculty members, entrepreneurs, and economic

experts. Participants were selected through purposive sampling based on theoretical studies and their potential to provide rich insights. Efforts were made to include participants from diverse backgrounds, professional statuses, expertise, and entrepreneurial experiences. Interviews continued until theoretical saturation was achieved, resulting in 15 interviews. With participants' consent, interviews were recorded, transcribed, and analyzed through open, axial, and selective coding to extract key statements, concepts, and themes.

Discussion and Findings

All observations and lived experiences indicate that Afghanistan's higher education system is non-entrepreneurial, with barriers rooted in causal conditions (e.g., lack of vision and resources, absence of an entrepreneurial organizational culture), contextual conditions (e.g., impractical/ineffective higher education, lack of internationalization, and insufficient supportive laws and normative mandates), and intervening factors (e.g., inadequate government support, war, and instability). To transform this system into an entrepreneurial one, strategies such as university-market collaboration, redefining the nature and goals of higher education, and global support for the system must be implemented. Major consequences of the absence of entrepreneurship include rising poverty and unemployment, uncontrolled migration, the spread of war and violence, addiction, and increased social deviance. The central phenomenon identified in the paradigm model was "lack of dynamism and marginalization".

Conclusion

In the 21st century, the mission of universities is to cultivate committed, innovative, and entrepreneurial human resources. Universities must foster entrepreneurial thinking and develop entrepreneurial skills among graduates—

individuals who can leverage their knowledge and expertise to initiate individual or collective ventures in their fields. Entrepreneurial universities, as academic, research, and professional institutions, prioritize entrepreneurial concepts, requirements, and characteristics in all their activities. Industrialized nations recognize entrepreneurs' role in economic development and thus promote entrepreneurial culture through supportive policies to enhance entrepreneurial traits and sustain entrepreneurial spirit. Therefore, developing entrepreneurship through training entrepreneurial graduates is feasible, and identifying and nurturing students' entrepreneurial talents is a key objective for higher education institutions striving to become entrepreneurial. In conclusion, this study finds that Afghanistan's higher education system faces multifaceted barriers to entrepreneurship, stemming from social, cultural, economic, political, and legal conditions. It requires redefinition, a shift from marginalization to centrality, and comprehensive global support.

Acknowledgments

We extend our gratitude to all colleagues and participants who contributed to this research.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۷۱

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۶۱۳۱

مقاله پژوهشی

واکاوای چالش‌ها و استراتژی‌های کارآفرین شدن نظام آموزش عالی افغانستان

شفیقه لطیفی (الف)، ویدا بلوچ (ب)، عبدالاحمد امینی* (پ)

(الف) استادیار، گروه تعلیم و تربیه، دانشکده علوم تربیتی و مسلکی، دانشگاه تعلیم و تربیه کابل، افغانستان (shafiqaniazi8@gmail.com)

(ب) استادیار، گروه تعلیم و تربیه، دانشکده علوم تربیتی و مسلکی، دانشگاه تعلیم و تربیه کابل، افغانستان (balouchweeda68@gmail.com)

(پ) استادیار، گروه تعلیم و تربیه، دانشکده علوم تربیتی و مسلکی، دانشگاه تعلیم و تربیه کابل، افغانستان

چکیده

بسیاری از بحران‌ها و نابسامانی‌های موجود در کشور افغانستان با بحران اشتغال و فقدان کارآفرینی ارتباط دارد. با این حال، نظام آموزش عالی برای تربیت افراد کارآفرین باید نقش‌های تعیین‌کننده‌ای ایفاء نماید، اما شواهد نشان می‌دهند که نظام آموزش عالی این کشور برای کارآفرین شدن، با چالش‌ها و موانعی متعددی مواجه است. بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر واکاوی موانع کارآفرین شدن نظام آموزش عالی افغانستان است. این پژوهش در چارچوب پارادایم تفسیری و روش پژوهش کیفی و با روش نظریه زمینه‌ای و با مصاحبه عمیق اجرا شده است. جامعه هدف تحقیق، ۱۵ نفر از نخبگان (شامل اعضای هیأت علمی، کارآفرینان و کارشناسان کارآفرینی) افغانستان است. یافته‌های پژوهش نشان داد که مجموعه‌ای از عوامل و شرایط به‌عنوان چالش‌های کارآفرین شدن نظام آموزش عالی این کشور دخیل هستند که در سه طبقه چنین دسته‌بندی شدند: فقدان چشم‌انداز و منابع و فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه به‌عنوان (شرایط علی)، فقدان کاربردی‌سازی آموزش عالی، بین‌المللی نبودن نظام آموزش عالی و فقدان قوانین حمایتی و الزام‌های به‌عنوان (شرایط زمینه‌ای) و عدم حمایت دولت و جنگ و بی‌ثباتی به‌عنوان (عوامل مداخله‌گر). با این حال، از نظر مشارکت‌کنندگان تحقیق، برای کارآفرین شدن این نظام نیاز است تا استراتژی‌هایی همچون مشارکت دانشگاه و بازار کار، تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش عالی و حمایت همگانی از این نظام به‌کار گرفته شود. همچنین، عمده‌ترین پیامدهای کارآفرین نبودن نظام آموزش عالی در مقوله‌هایی همچون افزایش فقر و بیکاری، مهاجرت‌های بی‌رویه، گسترش جنگ و خشونت، اعتیاد و افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی دسته‌بندی گردید. درنهایت، پدیده مرکزی مدل پارادایمی با عنوان «پویا نبودن و در حاشیه بودن» تعیین گردید. نتیجه‌گیری کلی پژوهش حاضر این است که آموزش عالی افغانستان برای کارآفرین شدن با موانع متعددی از شرایط و زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و قانونی مواجه است و برای کارآفرین شدن نیازمند بازتعریف، تغییر جایگاه از حاشیه به متن و حمایت همه‌جانبه و همگانی است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

شماره صفحات: ۱-۱۸.

واژگان کلیدی:

رویکرد داده‌بنیاد، کارآفرینی، کارآفرین، نظام آموزش عالی، افغانستان

استناد به مقاله:

لطیفی، شفیقه؛ بلوچ، ویدا و امینی، عبدالاحمد. (۱۴۰۴). واکاوی چالش‌ها و استراتژی‌های کارآفرین شدن نظام آموزش عالی افغانستان. پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۶ (۵۹)، ۱-۱۸.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.456143.1199>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_228326.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

*نویسنده مسئول مکاتبات: (Ahmadamini584@gmail.com)

مقدمه

امروزه در سطح جهانی، دانشگاه‌های کارآفرین، منشأ تحولات بزرگی در زمینه‌های صنعتی، تولیدی و خدماتی شده‌اند و نقش آن‌ها به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی و صنعتی، محرک و مشوق سرمایه‌گذاری، عامل ایجاد اشتغال، گزینه اصلی انتقال فناوری و نیز عامل رفع خلل و تنگناهای بازار، امری بدیهی است. با این وجود، آموزش عالی برای ارتقای عملکرد و توسعه مشارکت دانشجویان، بستری عالی و مناسب محسوب می‌شود. کارآفرینی دانشگاه برآیند تلاقی دو جریان کارآفرینی سازمانی و نظام نوین آموزش عالی و پژوهشی جدید بوده و در چند سال اخیر، مورد توجه تمام کشورهای پیشرفته دنیا قرار گرفته است. یکی از اهداف دانشگاه کارآفرین بعد از آموزش و پرورش، انتقال قابلیت‌ها به جامعه است و دانشگاه با دانشی که خود تولید می‌کند باید ارزشی برای جامعه ایجاد نماید. از این رو، در کشورهای پیشرفته وظایف دانشگاه علاوه بر تدریس، عبارت است از آموزش‌های کارآفرینی، توسعه نگرش کارآفرینی، اقدام‌های اولیه برای گسترش فرهنگ کارآفرینی و به دنبال آن تجاری‌سازی دانش و اختراعات و ظهور کارآفرینان دانشگاهی و ایجاد شرکت‌های انشعابی دانشگاهی و مبتنی بر فناوری پیشرفته (Ahmadkhani et al. 2020, p. 305). از سویی، آموزش عالی نقش‌های تعیین‌کننده در آموزش و تعیین وضعیت نسل‌های بعدی و نیروی‌های متخصص مورد نیاز برای فرداهای را بر عهده کشور دارد. این نقش‌ها به حدی مهم تلقی شده که حتی بین توسعه‌یافتگی جامعه و نیز مسیر تکامل و رشد جامعه و کم‌کیف آموزش عالی، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد، زیرا کیفیت پایین آموزش در نظام آموزش عالی و دانشگاه‌ها، جامعه امروز و فردا را با فقر دانشی، بینشی و مهارتی نیروی انسانی مواجه نموده و در نتیجه برنامه‌های رشد و توسعه کشور با مشکلات و چالش‌های عمده‌ای روبرو خواهد شد. با توجه به اهمیت روزافزون کارآفرینی در تمامی جوامع، توجه به کارآفرینی و ترویج آن توسط مراکز علمی و دانشگاهی به‌منظور ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری حائز اهمیت فراوان است. نظر

به مشکلات موجود در زمینه رشد بیکاری، ضرورت توجه به کارآفرینی و ایجاد فرهنگ کارآفرینی از موضوعات مهم بوده و نیاز است که نتایج تحقیقات دانشگاهی به بازار معرفی و تحقیقات دانشگاهی بر اساس نیازهای جامعه و در راستای کارآفرینی دانشگاهی انجام پذیرد. از جانب دیگر، توسعه خلاقیت و کارآفرینی دانشگاهی سبب ایجاد اشتغال و رفع نیازهای جامعه می‌گردد (pirayesh et al, 2020, p. 129).

در افغانستان بعد از ۲۰۰۱م، آموزش‌های رسمی با رشد فزاینده و مشهودی همراه بوده است و هم‌اکنون ۴۲ دانشگاه/ پوهنتون دولتی و ۱۳۴ دانشگاه و مؤسسه تحصیلات عالی خصوصی فعالیت دارند و گویا مشغول تربیت و پرورش نیروهای متخصص انسانی هستند. این کشور سالانه بیش از یکصد هزار نفر فارغ‌التحصیل از نظام آموزش عالی دارد. رشد فزاینده فارغ‌التحصیلان در نبود فضای کار و اشتغال، صف بیکاران را طولی‌تر ساخته و جمعیتی که کم‌وبیش ۱۶ سال از اقتصاد و منابع جامعه هزینه کرده‌اند، همه به نحوی از حکومت کار می‌خواهند و کمتر فردی توان ایجاد کار را دارد. تعداد زیادی از فارغ‌التحصیلان در سال‌های اخیر به نسبت بیکاری و احساس بی‌عدالتی اجتماعی دست به مهاجرت زده‌اند. نیروهای جوان و آماده‌به‌کاری که پول‌های هنگفتی برای آموزششان سرمایه‌گذاری شده بود، رایگان در اختیار دستگاه‌های تولیدی کشورهای دیگر قرار می‌گیرند (Firozi et al. 2023). با توجه به همه موارد ذکرشده، ملاحظه می‌گردد که نظام آموزش عالی در افغانستان در حوزه کارآفرینی و کارآفرین‌شدن مشکلات و چالش‌های جدی داشته و دارد. خروجی دانشگاه‌های افغانستان نه تنها کار و شغلی را ایجاد نمی‌توانند، بلکه اکثراً جذب بازار کار هم نمی‌شوند. این معضل ملی و چالش‌زا، آسیب‌ها و پیامدهای جدی دیگر همچون مهاجرت‌های بی‌رویه جوانان، جذب شدن این جوانان در گروه‌های افراطی و تکفیری، اعتیاد، گسترش جنگ و خشونت، افزایش آسیب‌های اجتماعی و هدر رفتن

سرمایه‌های ملی را به همراه دارد (Zare shahabadi et al., 2023). علاوه بر این آسیب‌ها و پیامدها، دانشگاه و نظام آموزش عالی که با تربیت متخصصان و کارآفرینان، زمینه پیشرفت و توسعه جامعه را فراهم می‌کنند، در این کشور چنین امری محقق نشده و نظام آموزش عالی عملاً چنین کارکردی نداشته است. این در حالی است که در زمینه بررسی این معضل خلأهای جدی پژوهشی نیز وجود دارد و این پژوهش با تلاش‌های زیاد قادر به یافتن هیچ مطالعه علمی در این زمینه نبود. بنابراین، نیاز است تا علل و شرایط کارآفرین نبودن نظام آموزش عالی افغانستان مورد واکاوی و بررسی‌های علمی قرار گیرد. این پژوهش کوششی در جهت همین هدف است و تلاش دارد تا به این سؤال اصلی پاسخ دهد که چرا نظام آموزش عالی افغانستان ظرفیت و شرایط تربیت کارآفرین‌ها و کارآفرینی را ندارند؟ موانع کارآفرینی در این نظام چیست؟ و استراتژی‌های لازم برای کارآفرین شدن نظام آموزش عالی چه مواردی است؟ و درنهایت، پیامدهای کارآفرین نبودن نظام آموزش عالی افغانستان چیست؟

پیشینه پژوهش

پژوهشی که توسط نوروززاده و کوثر (Norouzzadeh & Kossary, 2023) انجام شده نشان می‌دهد که عناصر مختلف برنامه درسی باید در جهت ایجاد شایستگی‌های لازم در ابعاد دانش، نگرش و مهارت‌های موردنیاز یک حیطة تخصصی در دانشجو، پرورش مهارت‌های عالی ذهنی، آشنایی با دانش کارآفرینی و ایجاد روحیه کارآفرینی که جملگی به‌منظور تربیت دانش‌آموختگان کارآفرین ضروری است، به‌کار گرفته شوند. برهانی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی نشان می‌دهند که دوازده عامل داخلی و خارجی در ایجاد و تقویت شصت و نه شاخص لازم برای تبدیل به دانشگاه کارآفرین تأثیر دارند. ۲۸،۰۴٪ از این مدل به عوامل شاخص‌ساز ساختاری، ۶۵،۹۷٪ به عوامل شاخص‌ساز محتوایی و فقط ۵،۹۸٪ از عوامل به شاخص‌های زمینه‌ای مربوط است. کیخا و عزتی (Keykha & ezati, 2021) در پژوهشی به هدف شناسایی موانع درونی و بیرونی ایجاد زیست‌بوم

کارآفرینی در دانشگاه کارآفرین، نشان داده‌اند که در بخش موانع بیرونی ایجاد زیست‌بوم کارآفرینی شامل هفت مقوله فرعی اولیه (ساختار سنتی حکمرانی، قوانین و نظارت ناکارآمد، مالیه کلان ناکارآمد، سیاست‌گذاری غیرمؤثر در آموزش عالی، ضعف در ظرفیت‌های نرم جامعه، نبود سازوکارهای حمایتی و تشویقی در سطح کلان، ضعف در ظرفیت‌های سخت جامعه) است. موانع درونی ایجاد زیست‌بوم کارآفرینی دربرگیرنده هشت مقوله فرعی اولیه (حکمرانی نامناسب داخل دانشگاه، پداگوژی غیرکارآفرین، گسست دانشگاه با صنعت، قوانین و نظارت نامناسب داخل دانشگاه، مالیه دانشگاهی ناکارآمد، ضعف در ظرفیت‌های نرم داخل دانشگاه، نبود سازوکارهای حمایتی و تشویقی در سطح درون دانشگاه و ضعف در ظرفیت‌های سخت داخل دانشگاه بوده است.

محمدپور و همکاران (Mohammadpour, et al., 2022) در پژوهشی چهار متغیر سیاست‌های راهبردی دولت، توسعه نوآوری باز، الگوی حکمرانی بازارمحور، تأکید بر توسعه پایدار را به‌عنوان پیشران‌های راهبردی برای کارآفرین شدن نظام آموزش عالی مشخص کرده‌اند. مصطفائی و همکاران (Mostafaei et al., 2019) در پژوهشی دریافته‌اند که بیست‌ویک مقوله شامل منابع انسانی، پایه‌های اقتصادی، سیاست‌های سازمانی، ساختار سازمانی، فرهنگ سازمانی، آموزش و پژوهش کارآفرینانه، استراتژی دانشگاه، نگرش سازمانی کارآفرینانه، جو سازمانی کارآفرینانه، خطرپذیری، تغییر ماهیت آموزش عالی، اعتبار و جایگاه دانشگاه، تهیه سند کارآفرینی، بهبود محیط کسب‌وکار، ارتباط دانشگاه با جامعه، مواضع قانونی، اکوسیستم‌های کارآفرینی، سیاسی‌کاری، بین‌المللی شدن دانشگاه، رضایت ذی‌نفعان و تجاری‌سازی دانشگاه از عوامل، استراتژی‌ها و پیامدها برای کارآفرین شدن دانشگاه‌های مورد مطالعه بوده است. لیز و همکاران (López et al., 2014) در پژوهشی نشان می‌دهند که مؤلفه‌های روش تدریس استاد، سازماندهی محتوای

آموزشی، امکانات و تجهیزات دانشکده، وضعیت دانشجو (مکان، زمان و استعداد فردی)، صلاحیت حرفه‌ای استاد (آموزشی و پژوهشی) و تکنولوژی‌های نوین، از جمله عوامل تأثیرگذار بر کیفیت آموزش در امر کارآفرین‌شدن دانش‌آموختگان است. احمدی و همکاران (Ahmadi et al., 2017) در پژوهشی دریافته‌اند که شیوه‌های آموزش شناسایی شده شامل «سخنران میهمان»، «کارگاه آموزشی»، «ایفای نقش» و «بازدید علمی» و شناخت مناسب این شیوه‌ها هم به مدرسان کارآفرینی و هم به سیاست‌گذاران آموزشی در تدوین برنامه‌ها و طرح درس‌های کارآفرینی کمک می‌کند.

ملاحظات نظری

واژه کارآفرینی ریشه فرانسوی دارد که به معنای متعهدشدن و به انگلیسی به معنای فرایند خلق ارزش جدید (مادی یا معنایی) از طریق یک تلاش متعهدانه با در نظر گرفتن خطرهای ناشی از آن اطلاق می‌شود. هرچند، این واژه مورد توجه اقتصاددانان از قرن ۱۶ میلادی بوده است، اما اولین بار در قرن ۱۹ میلادی، ژان باتیست سی، مفهوم کارآفرینی را به معنای امروزی‌اش به کار برد. در نظر او این مفهوم معادل خلق ارزش بود که همانا فعالیت اقتصادی در راستای خلق ارزش باشد. یعنی کارآفرین با انتقال منابع اقتصادی، سطحی تولید را بالا ببرد. نظریه پردازان مکتب اتریشی به‌ویژه شومپیتر به نقش بارز کارآفرینان در خلق پویایی اقتصادی و چرخش چرخه‌های اقتصادی تأکید دارند. از نظر آنان، کارآفرین با پیش‌بینی وقایع نامعلوم اقتصادی، قدرت ترکیب منابع، خطرپذیری و کشف منابع می‌تواند شرایط اقتصادی را بهبود بخشد (Alinejad & Mosavi, 2021, pp. 154-155).

کارآفرین فردی است که سازمان‌دهی، مدیریت و پذیرفتن خطرات یک فعالیت را بر عهده می‌گیرد. به عبارت دیگر، کارآفرین فردی نوآور یا توسعه‌گراست که فرصت‌ها را شناسایی و آن را به ایده‌های عملی تبدیل می‌کند. کوراتکو و هاجتس (۲۰۰۰) ویژگی‌های مشترک کارآفرینان مدرن را

چنین برشمرده‌اند: تشخیص و بهره‌گیری از فرصت‌ها، دسترسی به منابع، خلاقیت، بینش، استقلال فکر، سخت‌کوشی، خوش‌بینی، نوآوری، خطرپذیری و رهبری. مطابق نظریه دراگر، کارآفرینان ارزش‌ها را تغییر می‌دهند، خطرپذیرند، به‌درستی تصمیم می‌گیرند، سرمایه‌گذار نیستند و تغییر را مقوله‌ای سالم و بهنجار می‌پندارند. همچنین شومپیتر (۲۰۰۱) کارآفرین را نیروی محرکه اصلی در توسعه اقتصادی قلمداد می‌کند که نقش آن نوآوری یا ایجاد ترکیب تازه از مواد است. نقش کارآفرین را در توسعه اقتصادی-اجتماعی چنین برشمرده‌اند: جلوگیری از پس‌اندازهای بی‌هدف و سرگرانی عمومی، موجب ایجاد اشتغال و کاهش بی‌کاری، سبب توسعه متوازن، سبب تمرکز اقتصادی، سبب توزیع مجدد ثروت، سبب گردش منابع، مهارت‌ها و سرمایه‌های بی‌استفاده و سرگردان، سبب ارتقای کیفیت زندگی، سبب رونق تجارت خارجی، سبب افزایش سود اجتماعی و افزایش میزان مالیات و همچنان سبب نوآوری و خلاقیت، ترکیب و بسیج منابع و گسترش امداد و تعاون اجتماعی می‌گردد. در رویکرد اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک، کنشگر اقتصادی با هویت و مقصد چون دنبال‌کننده سود و یا انباشت سرمایه شناخته می‌شود، اما در جامعه معاصر یک کنشگر اقتصادی می‌باید «کارآفرین» نیز باشد (Mohammadpour, et al., 2022). از جانب دیگر، سه نگرش اصلی اقتصادی در حوزه کارآفرینی وجود دارد: ۱. مکتب نئوکلاسیک. ۲. مکتب اتریش. ۳. مکتب شومپیتر. در مکتب نئوکلاسیک، کارآفرین با خلاقیت و استعداد خوبی که دارد به‌راحتی می‌تواند فرآیندهای مولد را بررسی و بهترین گزینه‌ها را انتخاب نماید. مکتب اقتصادی اتریش، مفهومی بهتر از کارآفرینی مطرح می‌کند. بر اساس روش این مکتب، کارآفرینان فرصت‌های بازار نامتعادل را کشف و از آن‌ها بهره‌برداری می‌کنند تا بازار به موقعیت تعادل برسد. شومپیتر به‌عنوان دانشجوی مکتب اتریش، کارآفرین را فردی جسور، متفکر و رهبری الهام‌بخش تلقی می‌کند که باید با ترکیب منابع اقتصادی در قالب

روش پژوهش

این پژوهش در چارچوب پارادایم تفسیری و روش کیفی، با روش نظریه‌زمینه‌ای^۱ و ابزار مصاحبه عمیق اجرا شد. جامعه هدف تحقیق، نخبگان کشور افغانستان شامل اعضای هیات علمی، کارآفرینان و متخصصان اقتصادی بوده‌اند. این نخبگان با مطالعات نظری و روش هدفمند از میان افرادی انتخاب شدند که بیشترین اطلاعات را در اختیار پژوهش قرار دهند. سعی شد در انتخاب مشارکت‌کنندگان افراد مختلفی بر اساس سابقه، موقعیت/ جایگاه، تخصص و کارآفرین بودن در نظر گرفته شوند. فرایند مصاحبه تا حصول اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت با ۱۵ نفر مصاحبه شد. مصاحبه‌ها، با اجازه مصاحبه‌شونده ضبط و بعد از پیاده‌سازی متن، به‌صورت کدگذاری باز، محوری و گزینشی، گزاره‌های کلامی، مفاهیم و مقولات استخراج شدند.

شرایط علی

فقدان چشم‌انداز و منابع: افغانستان کشوری است که بیش از چهار دهه گرفتار جنگ‌های مستمر و ویرانگر بوده است. جنگ‌ها و بی‌ثباتی‌های سیاسی، آسیب‌های جدی بر پیکر نظام آموزش‌عالی این کشور وارد آورده است، به‌طوری‌که در برخی از سال‌های جنگ، دانشگاه‌ها بعضاً تعطیل بوده است. چنین وضعیتی، چشم‌اندازهای دولت و جامعه را نسبت به دانشگاه‌ها و کاردهای آن مخدوش ساخته و با توجه به کاردهای ضعیفی دانشگاه در این سال‌ها، نظام آموزش‌عالی از محور توجه دولت خارج بوده و بودجه آن نیز بسیار ناچیز سنجش شده است. این امر و کمبودهای امکانات آموزشی، تجربی، اقتصادی، حمایتی، ارتباطی و غیره، نظام آموزش‌عالی این کشور را در عرصه کارآفرین بودن با چالش‌ها و موانع جدی مواجه کرده است.

روشی جدید، عدم تعادل اقتصادی ایجاد کند (Ghahrmani, et al, 2011).

در رابطه به آموزش‌عالی و کارآفرینی، در اواخر قرن ۲۰ میلادی کاهش محدودیت‌های تجاری و حرکت به سوی جهانی‌شدن، آزادسازی و خصوصی‌سازی به‌ویژه در عرصه آموزش‌عالی، ضرورت ایجاد تغییر در رسالت وظایف دانشگاه سنتی را موجب شد. در نتیجه، این تغییرات کارآفرین دانشگاه‌ها شکل گرفت. ویژگی مهم این نسل تمرکز اصلی دانشگاه‌ها بر آموزش، پژوهش و تولید ثروت از طریق تجاری‌سازی نتایج تحقیقات است. عبور از نسل اول و دوم دانشگاه‌ها که به ترتیب دانشگاه‌های آموزش‌محور و پژوهش‌محور نامیده می‌شوند، نسل سوم تحت عنوان دانشگاه کارآفرینی معرفی شده است. دانشگاه کارآفرینی دانشگاهی است که سه وظیفه مهم حفاظت از دانش بشری و انتشار آن، پژوهش و بسترسازی برای نقش‌آفرینی دانشگاه در توسعه اقتصادی و اجتماعی را در محیط متلاطم خود بر عهده دارد (Salehi et al, 2019, pp. 265-266).

امروزه آموزش کارآفرینی به یکی از مهم‌ترین و گسترده‌ترین فعالیت‌های دانشگاه‌ها تبدیل شده است. به دلیل این رسالت مهم، کیفیت خدمات در آموزش‌عالی طی دو دهه اخیر توجه فزاینده‌ای را به خود جلب نموده و به یک هدف مهم تبدیل شده است (Ajaghi et al, 2017, pp. 39). بر اساس چشم‌انداز جهانی آموزش‌عالی، دستیابی به فناوری، توسعه اقتصادی و رفاه جوامع درگرو تحول نظام آموزش‌عالی و تبدیل دانشگاه‌ها به دانشگاه نوآور و کارآفرین است (Mohammadpour et al, 2022, p. 133) به‌طوری‌که فرایند کارآفرین‌شدن دانشگاه‌ها به‌منظور تضمین توسعه دانشگاه و جامعه را اجتناب‌ناپذیر تلقی کرده‌اند (Borhani et al, 2022, p. 194).

^۱. Grounded theory

جدول ۱: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ مربوط به فقدان چشم‌انداز و منابع

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
فقدان چشم‌انداز و منابع	<ul style="list-style-type: none"> - فقدان مأموریت کارآفرینانه در دانشگاه‌ها - فقدان متون (نصاب) آموزشی کارآفرینانه - فقدان انتظارات کارآفرینانه بودن دانشگاه‌ها - فقدان نگرش کارآفرینانه در دانشگاه‌ها - فقدان تجهیزات و امکانات لازم برای کارآفرین شدن دانشگاه‌ها 	آموزش کارآفرینانه وجود ندارد/ رشته‌ها تصادفی انتخاب می‌شوند/ استعدادها شناسایی نمی‌شوند/ نصاب (متون) درسی دانشگاه‌های ما در راستای کارآفرینی نیست/ حتی رشته‌ها یا دانشکده‌های کارآفرینی در دانشگاه‌ها فعال یا ایجاد نشده/ نظام آموزشی را کارآفرین‌محور تعریف نکرده‌اند/ آزمایشگاه‌ها و دستگاه‌های پیشرفته برای آزمایش و تجربه نیست/ نگرش کارآفرین شدن در دانشگاه وجود ندارد/ اساتید شایستگی لازم را برای کارآفرین شدن دانشجویان ندارند/ دانشگاه نگرش کارآفرین شدن را فعال نساخته.

چنانچه در جدول ۱ مشاهده می‌شود، یکی از شرایط علی کارآفرین نبودن نظام آموزش عالی افغانستان، فقدان چشم‌انداز راهبردی و فقدان منابع و زیرساخت‌ها است، چنانچه مشارکت‌کنندگان تأکید دارند که آموزش‌های کارآفرینانه، رشته یا گروه کارآفرینی و نگرش و اهداف کارآفرینی در نظام آموزش عالی این کشور وجود ندارد. از جانب دیگر، فقدان زیرساخت‌های تخصصی و حرفه‌ای مورد نیاز برای کارآفرین شدن وجود ندارد، چنانکه مصاحبه‌شونده شماره ۲ بیان داشته است: [...] ببینید هیچی در دانشگاه‌های ما در مسیر کارآفرینی نیست. حتی خیلی‌ها شاید مفهوم کارآفرینی نشینده باشند، من خبر ندارم که درس کارآفرینی یا رشته با این نام فعال باشد.

فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه: دانشگاه یک سازمان مدرن، آموزشی، تربیتی و پژوهشی است. این سازمان فرهنگ سازمانی دارد. برای کارآفرین شدن نظام آموزش عالی،

باید فرهنگ کارآفرینانه را در آن به جود آورد. از جانب دیگر، فرهنگ سازمان به‌عنوان یک ابزار جمع‌آوری اطلاعات عمل می‌کند و مدیران را قادر می‌سازد تا از این طریق ضمن مقایسه بخش‌ها و گروه‌های کاری، به اولویت‌بندی مسائل پرداخته و ادراکات و انتظارات کارکنان را شناسایی نمایند تا بدین‌وسیله بتوانند شکاف بین وضع موجود و مطلوب را بهبود بخشند و به تقویت کارآفرینی سازمانی و افزایش زمینه خلاقیت و نوآوری اقدام نمایند (Ghahrmani et al, 2010, pp. 25-26). بسیاری از مشارکت‌کنندگان تحقیق باور داشتند که دانشگاه‌ها در افغانستان با فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه مواجه هستند. این فقدان، موجب گردیده تا نظام آموزش عالی نه‌تنها برای کارآفرین شدن فارغ‌التحصیلان هیچ امری را تسهیل نکند، بلکه در بسیاری موارد مانع خلاقیت، نوآوری، شکوفایی و استعدادیابی آنان نیز می‌گردد.

جدول ۲: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ مربوط به فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه	<ul style="list-style-type: none"> - موجودیت فرهنگ قبیله و فرهنگ سنتی در دانشگاه‌ها - نبود فرهنگ پژوهش و حل مسئله - رهبری سنتی و سلسله‌مراتبی - فقدان فرهنگ عقلایی - فقدان ارزش‌ها، باورها و فرهنگ کارآفرینانه 	پژوهش‌های کارآفرینانه وجود ندارد/ فرهنگ حاکم کارآفرینانه نیست/ همه منتظرند که رئیس یا مسئول چه می‌کند/ کسی جرئت نوآوری را خلاف لایحه و وظایف خود ندارد/ روزمرگی در سیستم آموزشی حاکم است/ هیچ‌کس پیشگام نمی‌شود/ فرهنگ سنتی و قبیله‌ای وجود دارد/ در رهبری مشارکت وجود ندارد/ کار گروهی (تیمی) را بلد نیستند/ توافق روی مسائل و اختلافات شکل نمی‌گیرد/ فقدان ارزش‌های کارآفرینانه.

می‌کنند. کشورهای که نظام آموزش‌عالی را با دستگاه‌های حل مسائل درگیر ساخته‌اند، هر دو سطح فعالیت معطوف به چالش‌ها و واقعیت‌های زندگی قرار می‌گیرد. به این معنا که هم آموزش‌ها کاربردی و درگیر با واقعیت‌هاست و هم پژوهش‌ها در مسیر توسعه دانش یا بهبود شرایط و یا حل مستقیماً درگیر حل مسائل بوده است. این در حالی است که نظام آموزش‌عالی افغانستان، در هر دو سطح با چالش‌های جدی و اولیه مواجه است. آموزش‌های کاربردی، واقعی و در راستای واقعیت‌های جامعه نیست و پژوهش تعطیل است یا موارد که انجام می‌شود نیز بیشتر در حوزه بنیادی و انتزاعی صورت می‌گیرد. این اوامر سبب می‌شود که دانشجویان از دانش و مفاهیم که در دانشگاه فرامی‌گیرند هیچ استفاده عملی در ساحت بازار و اشتغال نداشته باشند.

جدول ۲ نشان می‌دهد که فرهنگ سازمانی کارآفرینانه در نظام آموزش‌عالی افغانستان وجود ندارد و این از شرایط علی کارآفرین نبودن دانشگاه‌هاست. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که نه تنها ارزش‌ها، باورها، رفتار سازمانی، خوش‌بینی و اعتماد سازمانی در راستای کارآفرینی نیست، بلکه برخی از رفتارها و باورها و ارزش‌های حاکم در نظام آموزش‌عالی که خود متأثر فضاهای جامعه است، مانع کارآفرینی نیز می‌شوند. چنانچه مصاحبه‌شونده شماره ۷ معتقد است: [...] به نظر من مشکل جدی این است که موجودیت فرهنگ و ارزش‌های سنتی و غیرسازمانی در دانشگاه‌ها مانع خلاقیت و نوآوری می‌گردد. فضا را طوری ساختن که کسی جرئت ابراز فکر و رفتار متفاوت را ندارد.

شرایط زمینه‌ای

فقدان کاربردی‌سازی آموزش‌عالی: دانشگاه‌ها و نظام آموزش‌عالی معمولاً در دو سطح آموزش و پژوهش فعالیت

جدول ۳: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به فقدان کاربردی‌سازی آموزش‌عالی

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
فقدان کاربردی سازی آموزش عالی	<ul style="list-style-type: none"> - فقدان تجاری‌سازی دانش - عدم مهارت‌آموزی - عدم تناسب بازار و دانشگاه 	<p>دروس کاملاً حالت انتزاعی دارند/ دانشگاه با واقعیت‌های زندگی و جامعه ارتباط ندارد/ آزمایشگاه‌ها و تجهیزات و امکانات برای تجربی‌کردن درس‌ها نیست/ برای دانشجویان مهارت‌های ایجاد اشتغال ارائه نمی‌شود/ درس‌های کارآفرینی وجود ندارد/ آزمایشگاه‌ها و دستگاه‌های پیشرفته برای آزمایش و تجربه نیست/ تحقیقات عملی وجود ندارد/ ملموس نبودن مفاهیم و شیوه‌ها.</p>

نیز تلقی نمی‌گردد. چنانچه مصاحبه‌شونده شماره ۱۲ معتقد بود: درس‌ها دانشگاهی صرفاً جنبه نظری داشته و یاددهی و یادگیری همه انتزاعی و خالی از ارزش‌های کاربردی است. **بین‌المللی نبودن نظام آموزش‌عالی:** خروج دانشگاه‌ها از بومی و محله‌ای بودن یکی از گام‌های سازنده و جدی در عرصه کارآفرین‌شدن تلقی می‌گردد. بین‌المللی شدن آموزش‌عالی و دانشگاه‌ها، ابزاری برای توسعه و تبادل فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و به‌خصوص تبادل تخصص و تجارب برای شغل‌آفرینی محسوب می‌شود. جذب نخبگان و متخصصان یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های کشورهای توسعه‌یافته برای افزایش نرخ منابع انسانی کارا و

جدول ۳ نشان می‌دهد که مأموریت دانشگاه‌ها در افغانستان با واقعیت‌های جامعه پیوند نخورده و این موجب گسترش شکاف و فاصله بین دانشگاه و جامعه شده است. از دانشگاه‌ها انتظار این است که از دانش و پژوهش‌های که انجام می‌شود برای حل چالش‌ها و مسائل اجتماعی و اقتصادی جامعه استفاده کنند. بدون کاربردی‌سازی آموزش‌عالی، این آموزش‌ها مفید نبوده و فلسفه آموزش که حل مشروع نیازهاست نیز با پرسش‌ها جدی مواجه خواهد شد. مشارکت‌کنندگان عقیده داشتند که آموزش‌های دانشگاهی نه تنها در جهت حل مسائل جامعه نیست، بلکه درگیر با مسائل جامعه از جمله موضوع اشتغال و کارآفرینی

مؤثر بوده که با بین‌المللی شدن آموزش عالی میسر شده است، اما در افغانستان این مهم کلاً وجود ندارد و در هیچ بعدی نظام آموزش عالی جنبه بین‌المللی نیافته است.

جدول ۴: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ی مربوط به بین‌المللی نبودن نظام آموزش عالی

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
بین‌المللی نبودن نظام آموزش عالی	<ul style="list-style-type: none"> - محله‌گرایی - فقدان تبادل تجارب و تخصص 	<p>دانشگاه‌های ما حتی میان خودشان ارتباط ندارند و از ظرفیت‌ها و امکانات متقابل استفاده نمی‌کنند/ دانشگاه‌ها با دانشگاه‌های دنیا وصل نیست/ بسیاری از دانشگاه‌های ما حتی سایت ندارند/ ما با هیچ کشور تبادل متقابل استاد و دانشجو نداریم/ تجارب بین‌المللی در نظام آموزشی ما استفاده نمی‌شود/ از دیگران نمی‌آموزیم/ سیستم‌های اداری و آموزشی ما سنتی و محلی است/ بخش عمده و اکثریت دانشجویان و استادان از محل دانشگاه است و این زمینه تبادل دیدگاه‌ها و تجارب را میسر نمی‌کند/ ظرفیت جذب دانشجویان و اساتید خارجی را نداریم.</p>

کارآفرین شدن نظام آموزش عالی حمایت و الزام‌های را نیز برای آن تعیین نماید، در غیر آن مثل نظام آموزش عالی افغانستان، از قابلیت کارآفرینی برخوردار نخواهد بود. مشارکت‌کنندگان تحقیق حاضر تأکید داشتند که نظام آموزش عالی برای کارآفرین شدن، حمایت و الزام قوانین بالادستی را ندارد. این امر سبب گردیده تا که از یک طرف حمایت و بودجه لازم را دریافت ننماید و از جانب دیگر، هیچ مسئولیت و مکلفیتی برای کارآفرین بودن احساس نکرده و برای هیچ مرجعی نیز پاسخگو نباشد.

جدول ۴ نشان می‌دهد که فقدان ظرفیت‌ها و زمینه‌ها برای تبادل تجارب و تخصص، فقدان ظرفیت جذب اساتید و دانشجویان خارجی و موجودیت ساختارهای سنتی سبب شده که رویکرد و ظرفیت کارآفرینی در نظام آموزش عالی افغانستان شکل نگیرد. مشارکت‌کننده شماره ۸ معتقد بود: دانشگاه‌های ما کارآفرین نیست، چون فراتر از چارچوب محله و منطقه نه دیدگاه دارد و نه امکانات.

فقدان قوانین حمایتی و الزام هنجاری: نظام آموزش عالی برای کارآفرین شدن نیاز به قوانین حمایتی و همچنین الزامات هنجاری دارد. قوانین بالادستی مثل قانون اساسی، قانون کار و شغل، قانون وزارت تحصیلات عالی و غیره بایست از

جدول ۵: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ی مربوط به فقدان قوانین حمایتی و الزام هنجاری

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
نبود قوانین حمایتی و الزام هنجاری	<ul style="list-style-type: none"> - فقدان استقلال - نبود هنجارهای حمایتی - نبود هنجارهای الزامی تشویقی 	<p>نظام آموزش عالی حمایت قانونی برای کارآفرین شدن ندارد/ قوانین و مقررات برای دانشگاه‌ها آزادی عمل و استقلال لازم را نداده است/ برای کوچک‌ترین تغییرات نیاز دارند که دستور بالاترین مقام مسئول را بگیرند/ قوانین بالادستی دست‌وپاگیر است و از فرهنگ و روحیه کارآفرینی جلوگیری می‌کند/ وظایف و مسئولیت‌ها که در قوانین برای نظام آموزش عالی مطرح شده، در هیچ‌کدام برای کارآفرینی اشاره‌ای نشده است.</p>

مقررات در جنبه مهم در راستایی توسعه کارآفرینی نیستند. نخست اینکه نظام آموزش عالی حمایت قوانین بالادستی را

چنانچه در جدول ۵ ملاحظه می‌گردد، گزاره‌های اصلی مستخرج از مصاحبه‌ها حاکی از این است که قوانین و

در عرصه کارآفرینی ندارد. دوم اینکه، برای کارآفرین‌شدن نظام آموزش عالی الزام‌ها و هنجارهایی تعریف نشده که مجبوریت یا مسئولیتی را ایجاد نماید. این امر زمینه را ایجاد نموده تا دانشگاه و دانشگاهیان هیچ مأموریتی برای کارآفرینی نداشته باشند، به طوری که حتی مفاهیم و ارزش‌های مربوط به کارآفرینی در متون درسی ذکر نشده است. چنانکه مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ و ۱۵ معتقد بودند: قوانین نه تنها مشوق کارآفرینی تعریف نشده، بلکه خود مانعی برای خلاقیت‌ها و تفکرات متفاوت است.

عوامل مداخله‌گر

عدم حمایت دولت: امروزه بحران بیکاری در افغانستان بسیار عمیق و گسترده است، زیرا دولت‌های این کشور در طول

سالیان متمادی نسبت به کارآفرین‌شدن نظام آموزش عالی هیچ نوع برنامه و راهبردی نداشته‌اند. بیشتر فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها با نیازهای بازار کار همخوانی و هماهنگی ندارند. دانشجویان بعد از فارغ‌التحصیلی دنبال کار هستند و به اشتغال‌زایی تمایلی ندارند، زیرا دولت حمایت لازم را برای کارآفرین‌شدن آنان در دانشگاه‌ها انجام نداده و نظام آموزش عالی بنا به دلایل مختلف در دایره اولویت‌ها و راهبردی‌سازی قرار نگرفته است. اکثر نمونه‌های هدف در تحقیق حاضر اذعان داشتند که یکی از مهم‌ترین دلایل فقدان راهبردهای کارآفرینی، عدم حمایت دولت از نظام آموزشی کارآفرین است که نقش انکارناپذیر و تعیین‌کننده در تحقق اهداف کارآفرینی دارد.

جدول ۶: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به فقدان حمایت دولت

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
فقدان حمایت دولت	<ul style="list-style-type: none"> - عدم سیاست‌گذاری دولت برای کارآفرینی - عدم حمایت از کارآفرینان و نوآوران - عدم تأسیس شرکت‌های دانش‌بنیان 	<p>اولویت هیچ‌یک از دولت‌های افغانستان در تمام تاریخ معاصر حل مسئله بیکاری و فقدان اشتغال نبوده است/ در بسیاری از دوره‌ها دولت‌هایی بودند که دانشگاه‌ها را مسدود کردند/ دولت‌ها هیچ برنامه و راهبردی برای کارآفرین‌شدن هیچ‌یک از نهادها و به‌خصوص نظام آموزش عالی نداشته است/ دولت، بودجه، اختیارات و امکانات لازم را برای کارآفرین‌شدن دانشگاه‌ها اختصاص نداده است/ دانشگاه‌ها توانایی لازم را در کنشگری‌های سیاسی-اجتماعی نداشته و بنابراین دولت‌ها نسبت به آن بی‌توجه بوده‌اند/ ما حتی تا چند سال قبل حقوق مالکیت معنوی نداشته‌ایم/ کنشگران سیاسی نیز برای بالابردن طرفدارانشان شعارهایی دادند که گویی دولت باید همه را استخدام کند، درحالی‌که دولت چنین ظرفیتی نداشت.</p>

چنانچه در جدول ۶ آمده است، معضل بیکاری، معیاری و کارآفرین‌شدن دانشگاه‌ها و نیز استقلال دانشگاه‌ها در دولت‌های افغانستان مورد توجه و حمایت نبوده است. از جانب دیگر، انتظارات نسنجیده در جریان مبارزات انتخاباتی شکل می‌گرفت. یکی از شعارهای اصلی نامزدها «ایجاد اشتغال» برای جوانان بود و این امر باعث شد تا جوانان تصور کنند که دولت مسئول اشتغالشان بوده و همواره منتظر این هستند/ بودند که کارفرمایی به نام دولت، آنان را به استخدام درآورد. چنانچه مصاحبه‌شونده‌های شماره ۲ و ۹ معتقد بودند که دولت‌ها، بعضاً بالارفتن ظرفیت دانشگاه‌ها و حتی ایجاد اشتغال را مایه افولشان تلقی

می‌کردند، زیرا منافعشان در گسترش بی‌سوادی و جذب جوانان در گروه‌های جنگی بود. به جهت عدم حمایت دولت افغانستان از افراد پرتحرک و کارآفرین و بی‌توجهی به موفقیت این افراد موجب شد تا افراد کارآفرین به دلیل عدم اقتصاد کافی و عدم حمایت دولت از آنان، سرخورده شوند و دیگر تمایل و امیدی برای کارآفرینی نداشته باشند. بارها شده که افراد با استعداد و نخبه‌ای از خود کارآفرینی، خلاقیت و توانمندی شگرفی نشان داده‌اند، اما به دلیل بی‌توجهی و بی‌کفایتی دولت افغانستان روحیه آنان تضعیف شده و دیگر تمایلی به ادامه این خلاقیت و کارآفرینی نداشته‌اند که اگر رشد داده می‌شدند، کارآفرینان

زیادی کشف می‌شد و مردم و دولت می‌توانست از این استعدادها بهره‌زیادی ببرند. به‌طور نمونه اشاره می‌شود به «محمدرضا احمدی» فردی است که یکی از زیباترین مدل‌های ماشین سپورتی را با کمترین امکانات ساخته، اما اثری از توسعه (تولید انبوه) این کارتابه‌حال مشاهده نشده است. دولت تشویقی نمادین از رضا احمدی در تلویزیون انجام می‌دهد، اما او می‌گوید ما نیاز به تشویق نداریم، بلکه نیاز به حمایت داریم یا سیدالله کریمی که از بطری نوشابه ریات ساخت و غیره. امثال این‌ها جوان‌های زیادی بودند و حتماً هستند که اگر دولت افغانستان از این کارآفرینان حمایت می‌کرد، اکنون افغانستان در بسیاری از موارد به خودکفایی می‌رسید و با رشد آنان، صدها جوان دیگر صاحب‌کار و اقتصاد ممتاز می‌شدند.

جنگ و بی‌ثباتی: بی‌ثباتی‌های مستمر سیاسی و خشونت‌های ویرانگر از عوامل مهم مداخله‌گر در کارآفرین نبودن دانشگاه‌ها تلقی شده است. جامعه‌ای که اولویت‌های اساسی آن زنده‌ماندن آرامش حداقلی و تأمین حداقل‌های معیشت باشد، طبیعی است که به نیازهای ثانوی و بالاتر نمی‌تواند فکر کند. کنشگران دانشگاهی از بطن چنین جامعه و از متن چنین وضعیت‌هایی می‌آیند. این وضعیت بر همه کنش‌ها، نگرش‌ها و برنامه‌های این کنشگران (اساتید، مسئولان و دانشجویان) تأثیرگذار است و درنهایت بر کارکردهای دانشگاه از جمله کارآفرین شدن آن مؤثر واقع شده است.

جدول ۷: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به جنگ و بی‌ثباتی

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلّامی مستخرج از مصاحبه‌ها
جنگ و بی‌ثباتی	<ul style="list-style-type: none"> - در حاشیه قرار گرفتن دانشگاه‌ها - مسدود شدن دانشگاه‌ها - در اولویت نبودن دانشگاه و کارآفرینی 	<p>ما نزدیک به نیم‌قرن گرفتار جنگیم، خب این یعنی دانشگاه و خلاقیت و نوآوری در اولویت نیست/ جامعه ما ثبات لازم را برای معیاری شدن دانشگاه‌ها نداشته است/ همه می‌دانیم که چندین سال در جنگ‌های داخلی و غیره، خیلی از دانشگاه‌ها مسدود بود/ هنوز هم نیمی از اعضای جامعه از تحصیل محروم‌اند/ ما درگیر نیازهای ذاتی مثل زنده‌ماندن بودیم/ دانشگاه و کارآفرینی در شرایطی که جان و امنیت افراد در خطر باشد، اولویت نیست/ ما در صدسال اخیر هشت رژیم سیاسی و در هر رژیم چندین حکومت اکثراً با خشونت و ناآرامی‌ها عمومی عوض کردیم.</p>

جدول ۷ نشان می‌دهد که یکی از عوامل مداخله‌گر در کارآفرین نشدن/ نبودن دانشگاه‌ها، جنگ‌های ویرانگر و بی‌ثباتی سیاسی در افغانستان بوده است. این کشور بیش از چهار دهه گرفتار خشونت‌ها و بی‌ثباتی بوده و طبیعی است که در چنین وضعی نه توجهی لازم به ساحت دانش و نهاد دانشگاهی می‌گردد و نه خلاقیت و نوآوری شکل‌گرفته و یا تشویق و تحریک می‌شود. مصاحبه‌شوندگان شماره ۱۱ و ۵ نیز معتقد بودند: چندین سال دانشگاه‌های معتبر چون دانشگاه کابل، مرکز جنگ و درگیری بود. اساتید یا کشته شدند یا مهاجرت نموده و برخی نیز در صف جنگ رفتند، دانشجویان نیز همین‌طور [...] خب در چنین وضعی

دانشگاه کارآفرین نمی‌شود که هیچ، بلکه حتی آموزش‌های ساده را نیز نمی‌تواند منتقل کند.

استراتژی‌ها

مشارکت دانشگاه و بازار کار: امروزه آموزش کارآفرینی، آموزش بازاریابی، برنامه‌ریزی مالی، تأمین منابع و غیره در دانشگاه‌های معتبر دنیا ترویج شده است. این آموزش‌ها دانشجویان را از طریق فرایندهای یادگیری در فعالیت‌های اشتغال‌زایی درگیر می‌کنند و به توسعه دانش و مهارت‌هایی منجر می‌گردد که دانشجویان بتوانند در رشته تخصصی‌شان ایده‌های را مطرح کنند و آن را کاربردی ساخته و در محیط کاری مورد استفاده قرار دهند. همچنین، ایده‌ها و آموخته‌هایشان را ارائه داده و در محیط کار رقابت کنند.

جدول ۸: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ی مربوط به مشارکت دانشگاه و بازار

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
مشارکت دانشگاه و بازار	<ul style="list-style-type: none"> - تناسب آموزش و نیازهای بازار - مهارت‌محوری - شناخت نیازهای جامعه و بازار 	مشکل اصلی که باید برطرف شود، این است که دانشگاه‌ها و آموزش‌های آن هیچ‌سختی با بازار کار و نیازهای جامعه ندارد/ بازار نیز در دانشگاه‌ها ورود نمی‌کند/ ما باید دانشگاه و بازار را آشتی دهیم/ مرکزهای کارآفرینی، بازاربایی، دانش‌بنیان و غیره در دانشگاه‌ها فعال شود/ در متون درسی ما باید نیازها برای کارآفرین شدن و ورود به بازار گنجانیده شود/ آموزش‌ها باید عملی و در جهت حل مسائل جامعه شکل گیرد/ ما نمی‌توانیم بدون شناخت نیازهای بازار، کارآفرینی داشته باشیم/ ضروری است که آموزش‌های دانشگاهی ما با قابلیت‌های ایجاد کار در بازار سازگار شود.

و اثری از شغل‌محور بودن در آن مشاهده نمی‌شود. بنابراین، برای کارآفرین شدن نظام آموزش عالی باید شایستگی‌های لازم در ابعاد دانش، نگرش و مهارت‌های مورد نیاز، پرورش مهارت‌های عالی ذهنی، ایجاد روحیه کارآفرینی، آشنایی دانشجویان با دانش کارآفرینی، تقویت ارتباط بین برنامه‌های درسی و غیره ایجاد و نیز درس مستقل کارآفرینی، تلفیق کارآفرینی با دروس دیگر، رویکرد میان‌رشته‌ای با اهداف کارآفرینی و رویکرد فرارشته‌ای با اهداف کارآفرینی شکل بگیرد. باین‌حال، در افغانستان هنوز هم موضوع و مسئله کارآفرینی برای تصمیم‌گیرندگان مشخص نیست و آموزش‌های ارائه‌شده نیز متناسب با نیازها و مسائل ملی کشور تهیه نشده است. بنابراین، برای کارآفرین شدن نظام آموزش عالی باید ماهیت، رویکرد و اهداف این نظام باید در جهت کارآفرینی تغییر کنند.

مفاهیم مستخرج از گزاره‌های کلامی در جدول ۸ بیانگر این است که نظام آموزش عالی افغانستان برای کارآفرین شدن نیاز دارد که دانشگاه را با واقعیت‌های بازار و واقعیت‌های جامعه آشنا ساخته و بین آموزش و نیازهای بازار تناسب و همخوانی ایجاد گردد. از سوی دیگر، مهارت‌های کارآفرینی و ورود به بازار را در دانشجویان ایجاد و آنان را برای کارآفرین شدن در فضای‌های واقعی جامعه آماده نمایند، چنانکه مصاحبه‌شوندگان ۳ و ۱۰ نیز تأکید داشتند: ما زمانی دانشگاه کارآفرین خواهیم داشت که بازار و واقعیت‌های آن در دروس و مأموریت دانشگاه حل شود.

تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش عالی: بر مبنای مطالعات انجام‌شده، مشاهدات و تجارب‌زیسته پژوهشگران این پژوهش، در حال حاضر برنامه درسی نظام آموزشی عالی افغانستان با استفاده از الگوی موضوع‌محوری انجام می‌شود

جدول ۹: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌ی مربوط به تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش عالی

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش عالی	<ul style="list-style-type: none"> - بروزرسانی اهداف و برنامه‌ها - کشف استعدادها و پرورش خلاقیت‌ها - تغییر در رویکرد آموزشی 	نیاز داریم ماهیت آموزش عالی ما در مسیر حل مسئله و خلاقیت قرار گیرد/ برای کارآفرین شدن باید اهداف نظام آموزش عالی را تغییر داد/ دانش کارآفرینانه باید داشت/ تدریس باید جنبه عملی و در راستای کشف استعدادها باشد/ دانشجویان باید آزادی کامل برای بروز خلاقیت‌ها و افکارشان داشته باشند/ سیستم را باید مدرن و در حمایت از کارآفرین ساخت/ مهارت‌های ذهنی را باید کشف و پرورش داد/ روحیه کارآفرینی را باید ایجاد و تقویت کرد/ اهداف برنامه درسی را باید مطابق نیازها و واقعیت‌های جدید تعریف کرد.

گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها در جدول ۹ نشان می‌دهد که برای کارآفرین‌شدن نظام آموزش عالی افغانستان نیاز است که این نظام را کلاً از نو بازتعریف کرد. اهداف، رویکردها و ماهیت آن باید در راستای کارآفرینی، پرورش استعدادها و خفیه، کشف خلاقیت‌ها و پرورش ذهنیت‌های کارآفرین جوانان و دانشجویان قرار گیرد. از آموزش‌ها و رویکردهای سنتی باید عبور کرد و به ارزش‌ها نوین و کارآفرینانه باید توسل جست. مصاحبه‌شوندگان نیز تأکید داشتند که تا ماهیت، اهداف و رویکردهای فعلی اصلاح و تعدیل نشوند، نظام فعلی قادر به فارغ‌التحصیل کردن افراد کارآفرین نیست.

حمایت همگانی (قوانین، دولت و جامعه): ایجاد و تقویت کارآفرینی، مستلزم تعامل و حمایت مستمر و گسترده محیط

اجتماعی، نهادهای دولتی، نهادهای اقتصادی و تولید از نظام آموزش عالی است. به‌طورکلی، هدف از پرورش مهارت‌های کارآفرینی در دانشجویان، تربیت دانش‌آموختگانی است که بتوانند پاسخگوی مسائل و نیازهای مربوط به حوزه تخصصی خویش باشند و با ارائه راه‌حل‌های خلاقانه و نوآورانه بتوانند کارآفرینی کنند و از جمله پیشگامان جامعه خود محسوب شوند. این امر محقق نمی‌شود مگر با تباری و تعامل همه‌جانبه کلیه نهادها از نظام آموزش عالی. دانشجویان در فضایی کارآفرین می‌شوند که مهارت‌های تخصصی، خلاقیت، خطرپذیری، برنامه‌ریزی، مسئله‌گشایی و غیره در آنان ایجاد و تقویت شود. چنین امری نیز حمایت و ورود همه نهادها، از خانواده تا اجتماع و دولت و غیره را می‌طلبد.

جدول ۱۰: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به حمایت همگانی

مقوله اصلی	مفاهیم (مؤلفه‌ها)	گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها
حمایت همگانی	- مشارکت همگانی - هم‌افزایی ظرفیت‌ها	آموزش‌ها و مهارت‌های کارآفرینی باید از سوی همه حمایت و تشویق شود/ خانواده‌ها هم باید بینش و نگرش کارآفرینی در فرزندانشان ایجاد کنند/ برای حل مشکل بیکاری باید همه نهاد دست‌به‌دست هم داده و بر جوانان کشور سرمایه‌گذاری کنند/ دانشگاه‌ها باید بتوانند مشارکت و حمایت‌های گوناگون همه سازمان‌ها و گروه‌های جامعه را کسب و ظرفیت کارآفرینی را ایجاد کنند.

همه این اقدام‌ها در نظام آموزش عالی به هم می‌رسد و نیروی بالنده، پویا و خلاق تربیت می‌گردد. مصاحبه‌شوندگان شماره ۱۲ و ۱۴ نیز تأکید بر این داشتند که: ذهنیت‌ها و استعدادها قبل از دانشگاه‌ها و خارج از دانشگاه و هم‌سو با دانشگاه‌ها باید در جهت خلاقیت و کارآفرینی تقویت و آماده گردند.

پیامدها

عدم کارآفرین نظام آموزش عالی افغانستان، پیامدهای بسیار ناگوار و سنگینی بر این جامعه تحمیل کرده است. رشد گروه‌های افراطی، مهاجرت بی‌رویه جوانان، افزایش فقر، گسترش ناهنجاری‌های اجتماعی و افزایش خشونت‌ها، افزایش اعتیاد و بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی از عمده‌ترین پیامدهای این معضل ملی است. در مورد

گزاره‌های کلامی مستخرج از مصاحبه‌ها در جدول ۱۰ حاکی از این است که دانشگاه‌ها به‌تنهایی قادر به تربیت نیروی کارآفرین نیستند و باید همه‌آحاد جامعه و نهادها از این امر حمایت همگانی نمایند، زیرا وضعیت، ساختارها و تاریخ این کشور متفاوت از سایر جوامع است. خانواده، مدرسه، رسانه، دولت، اجتماع، گروه‌های مرجع و همه باید درگیر تربیت نیروی کارآفرین شوند. این امر به‌ظاهر دشوار به نظر می‌آید، اما ممکن و عملی است. فرایند جامعه‌پذیری و تربیت در خانواده باید با آموزش‌های کارآفرینی و خلاقیت و نوآوری ممزوج گردد. مدرسه نیز بینش و گرایش کارآفرینانه داشته باشد، رسانه‌ها نیز در جهت کشف استعدادها و خلاقیت‌ها و تشویق آن گام بردارند. دولت و گروه‌های مرجع نیز مشوق نگرش‌ها و ذهنیت‌های کارآفرین باشند. نتیجه

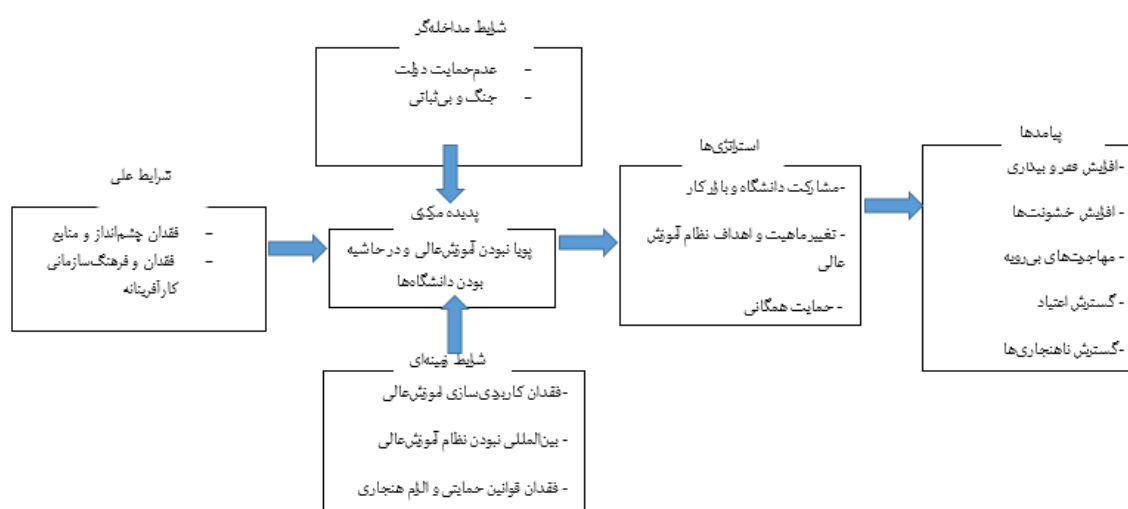
آموزش‌عالی این کشور وجود ندارد. با این حال، از نظر مشارکت‌کنندگان تحقیق، استراتژی‌های کارآفرین‌شدن این نظام عبارت‌اند از: مشارکت دانشگاه و بازار کار، تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش‌عالی و حمایت همگانی (قوانین، دولت و جامعه) از نظام آموزش‌عالی برای کارآفرین‌شدن. این در حالی است که پیامدهای عدم کارآفرینی نظام آموزش‌عالی بسیار گسترده و ناگوار بوده که عمده‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: افزایش فقر و بیکاری، مهاجرت‌های بی‌رویه، گسترش جنگ و خشونت، اعتیاد و افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی. دسته‌بندی مقولات در پنج طبقه اصلی، پدیده محوری مدل را «پویا نبودن نظام آموزش عالی» و «در حاشیه بودن نظام آموزشی» نشان می‌دهد.

پیامدهای کارآفرین نبودن نظام آموزش‌عالی، گزاره‌های کلومی تمامی مشارکت‌کنندگان هم‌پوشانی داشته و همه به نحوی بر ناهنجاری‌ها و مسائل بیان شده متمرکز بودند.

مدل پارادایمی

مبنی بر مدل شماره ۱، نظام آموزش‌عالی افغانستان در زمینه کارآفرینی با چالش‌های جدی مواجه است. این چالش‌ها در سه دسته از عوامل و شرایط شامل: شرایط علی (فقدان چشم‌انداز و منابع و فقدان فرهنگ‌سازمانی کارآفرینانه)، شرایط زمینه‌ای (فقدان کاربردی‌سازی آموزش‌عالی، بین‌المللی نبودن نظام آموزش‌عالی و فقدان قوانین حمایتی و الزام هنجاری) و عوامل مداخله‌گر (عدم حمایت دولت و جنگ و بی‌ثباتی) طبقه‌بندی شده است. ملاحظه می‌گردد که زمینه‌ها و شرایط مساعدی برای کارآفرین‌شدن در نظام

مدل پارادایمی ۱

شوند. دانشگاه کارآفرین به‌عنوان یک نهاد علمی، پژوهشی و تخصصی، ضمن پرداختن به کارکردهای سنتی و مرسوم خود، به مفاهیم، الزامات و ویژگی‌های کارآفرینی در تمامی فعالیت‌ها توجهی ویژه می‌نماید. کشورهای پیشرفته صنعتی به نقش کارآفرینان در توسعه اقتصادی آگاهی یافته و در ادامه این مسیر به دنبال توسعه و ترویج فرهنگ کارآفرینی از طریق سیاست‌های حمایتی مناسب در تقویت ویژگی‌های کارآفرینانه و بقاء روحیه کارآفرینی هستند ([Mokhber &](#)

نتیجه‌گیری

در قرن ۲۱ میلادی، رسالت دانشگاه، تربیت نیروی انسانی متعهد، مبتکر و کارآفرین است. دانشگاه‌ها باید بتوانند با ایجاد تفکر کارآفرینی و ایجاد مهارت‌های ورود به کسب‌وکار در میان دانش‌آموختگان دانشگاهی - که با توجه به دانش و مهارتشان، امکان ایجاد کسب‌وکار به‌صورت فردی و یا گروهی در رشته تخصصی‌شان- باعث بهره‌گیری از استعداد‌های بالقوه خود، افرادی خلاق، نوآور و کارآفرین

201–220. https://jed.ut.ac.ir/article_63407.html [In Persian with English abstract]

Alinejad, M., & Mosavi, S. Z. (2021). Study of women entrepreneurial behavior in Yazd: From imposed structures to self-employment to social redefining leading to situational creativity. *Women's Strategic Studies*, 23(92), 153–172. https://www.jwss.ir/article_144248.html [In Persian with English abstract]

Ajaghi, S., Rezaei, B., Naderi, N., & Jetafari, H. (2017). Presenting the conceptual model of the micro and macro components of the entrepreneurship education system. *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 3(4), 39–54. https://jead.gau.ac.ir/article_3405.html [In Persian with English abstract]

Ahmadkhani, I., Galavandi, H., & Mohajeran, B. (2020). Identifying and ranking the barriers of students' entrepreneurship in higher education system (From the viewpoint of faculty members of Zanzan University). *Strategic Management Studies of National Defence Studies*, 9(37), 305–330. [In Persian with English abstract]

Borhani, M., Amiran, H., Edalatian Shahriari, J., & Kabaran Zad Ghadim, M. R. (2022). Readiness measurement model for universities to become an entrepreneurial university. *Strategic Management Studies of National Defence Studies*, 12(49), 193–216. [In Persian with English abstract]

Gahrmani, M., Paydchi, M. H., & Hosseinzadeh, T. (2010). Organizational culture and its relationship with organizational entrepreneurship. *Public Administration Perspectives*, 1(1), 25–39. [In Persian]

Keykha, A., & Ezati, M. (2021). Identifying factors hindering ecosystem development, entrepreneurship, entrepreneurial university. *Innovation Management Journal*, 10(2), 55–97. [In Persian with English abstract]

Firozi, S. M., Yousufi, F., Afzali, N. A., & Basharat Rahamani, M. B. (2023). Socio-cultural contexts of order and security in Afghanistan. *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 5(1), 105–128. https://journal.iiwfs.com/article_172903_en.html [In Persian with English abstract]

Mohammadpour, S., Salarzahi, H., Vazifeh, Z., & Kamalian, A. R. (2022). Designing strategic model of entrepreneurial university based on future studies approach in higher education. *Public Management Researches*, 15(56), 75–102. <https://doi.org/10.22111/jmr.2022.40190.5627> [In Persian with English abstract]

(Notash, 2017). بنابراین، توسعه کارآفرینی از طریق

تربیت دانش‌آموختگان کارآفرین ممکن است (Mokhber &

(Notash, 2017) و شناسایی و پرورش استعدادها

کارآفرینانه دانشجویان در مؤسسات آموزش عالی، یکی از

اهداف دانشگاه‌ها در راستای ایجاد دانشگاه کارآفرین تلقی

می‌شود (Borhani et al, 2022). با این همه، مشاهدات

و تجارب‌زیسته نشان می‌دهد که نظام آموزش عالی

افغانستان کارآفرین نیست و این عدم کارآفرینی با موانع و

چالش‌های متعددی در زمینه‌ها و شرایطی همچون فقدان

چشم‌انداز و منابع و فقدان فرهنگ سازمانی کارآفرینانه

به‌عنوان (شرایط علی)، فقدان کاربردی‌سازی آموزش عالی،

بین‌المللی نبودن نظام آموزش عالی و فقدان قوانین حمایتی

و الزام‌هنجاری به‌عنوان (شرایط زمینه‌ای) و عدم حمایت

دولت و جنگ و بی‌ثباتی به‌عنوان (عوامل مداخله‌گر)

ملاحظه گردیده است. با این حال، برای کارآفرین شدن این

نظام نیاز است تا استراتژی‌هایی همچون مشارکت دانشگاه

و بازار کار، تغییر ماهیت و اهداف نظام آموزش عالی و

حمایت همگانی از این نظام به‌کار گرفته شود. همچنین،

عمده‌ترین پیامدهای عدم کارآفرینی نظام آموزش عالی در

مقوله‌هایی همچون افزایش فقر و بیکاری، مهاجرت‌های

بی‌رویه، گسترش جنگ و خشونت، اعتیاد و افزایش

ناهنجاری‌های اجتماعی دسته‌بندی گردید. در نهایت پدیده

مرکزی مدل پارادایمی با عنوان «پویا نبودن آموزش عالی و در

حاشیه‌بودن دانشگاه‌ها» مشخص شد. در نتیجه نیاز است

که دانشگاه‌ها از حاشیه به متن سیاست‌گذاری‌ها و توجهات

دولت و جامعه منتقل شوند. همچنین، موانع موجود برای

کارآفرینی برطرف و این نظام همگام با تحولات جدید علمی،

پژوهشی، روشی و فناوری مدرن، پویا شود.

Reference

Ahmedi, A., Mohammadkazemi, R., & Mohammadi Elyasi, G. (2017). Identification of entrepreneurship teaching methods in affective domain of learning through edutainment approach. *Journal of Entrepreneurship Development*, 10(2),

Mokhber, A., & Notash, M. (2017). Effective components on the development of entrepreneurship in applied scientific higher education centers of Jihad-e-Agriculture (Case study: Imam Khomeini Higher Education Center). *Journal of Agricultural Education Administration Research*, 9(42), 88–104. https://itvhe.areeo.ac.ir/article_115129.html?lang=en [In Persian with English abstract]

Mostafaei, M. R., Malekian, F., Kaviani, E., & Karamafrooz, M. J. (2019). Designing the entrepreneurial university model based on grounded theory (Case study: Units of Islamic Azad University of West Iran). *Journal of Management and Planning in Educational System*, 12(2), 41–74. https://mpes.sbu.ac.ir/article_98490.html [In Persian with English abstract]

Norouzzadeh, R., & Kossary, M. (2023). Description of the characteristics of the quadruplet elements undergraduate curriculum with emphasis on training entrepreneurship skills. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 15(4), 1–18. [In Persian with English abstract]

Pirayesh, R., Amiri, V., Jafari, M., & Imani Barandagh, M. (2020). The effect of organizational entrepreneurship and entrepreneurship orientation on organizational performance with regard to strategic entrepreneurship in industrial companies in Zanjan province. *The Journal of Productivity Management*, 14(1), 23–45. <https://sanad.iau.ir/journal/jpm/Article/671969?jid=671969> [In Persian with English abstract]

Salehi, M., Elyasi, A. A., & Yousefil Saeid Abadi, R. (2019). Identification and explanation of the strategic aspects of entrepreneurial university. *Strategic Management Studies of National Defence Studies*, 9(35), 265–286. [In Persian with English abstract]

López, S. T., Calvo, J. V. P., & García, J. H. (2014). Service-learning as training for social entrepreneurship: An experience in the university. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 139, 504–511. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.08.055>

Zare Shahabadi, A., Firozi, S. M., & Mohammad Torkashvand Moradabadi, M. (2023). Mapping social happiness in Kabul: A case study of educated people between 15 and 40 years old, Afghanistan. *Afghanistan Journal*, 6(2), 208–221. <https://doi.org/10.3366/afg.2023.0114>